

konštrukciou budúcnosti. Tu však končí marxizmus ako sociálno-kritická teória a jeho spojenectvo s vedou.

5. Poslednú skupinu interpretácií marxizmu v NSR tvoria v podaní Nového práve koncepcie *Marxizmu ako kritickej teórie spoločnosti*. Prechod k mysliteľom tzv. frankfurtskej školy (napr. T. Adarno, H. Marcuse, J. Habermas), ktorá sa otvorene hlási k marxizmu, nachádza autor v sociologickom poňatí marxizmu L. Koflera, zasiahnutého tiež plodne historicko-materialistickým a dialektickým výkladom spoločnosti a dejín. V zhustených Nového analýzach frankfurtských filozofov (k okruhu ktorých patrí popri emigrovanom Marcusem i emigrovaný Erich Fromm) možno sa dozvedieť ako marxistická filozofia, doplnená empirickým štúdiom spoločenských javov, pomocnými analýzami psychologickými, sociálno-psychologickými, psychoanalytickými i existencialistickými, prechádza v kritiku kultúry, ideológie, filozofie súčasnej západnej spoločnosti (i deformovaného socializmu) a rozpracúva hľadiská teoretických i praktických možností rozumného humanistického usporiadania ľudskej spoločnosti.

Pri rozboroch a charakteristikách všet-

kých naznačených skupín Nový nezanebáva ani nepodceňuje kriticko-polemické motívy, ktoré mnohých autorov v Nemecku privedli k skúmaniu marxizmu. Sám sa však vyvarúva akejkoľvek neplodnej apológie alebo zastieraniu sporných teoretických problémov, ktoré sa objavujú v takejto mnohostrannej historickej a štruktúrálnej analýze marxizmu. V poslednej časti (*O možnostiach marxistickej filozofie*) naopak, považuje túto „kritickú odyseu“ marxizmu za zákonitú a prospešnú. Prospešnú — ako vyplýva z Nového koncepcie korelácií medzi nemarxistickými interpretáciami marxizmu a vlastnými dejinami marxizmu — pre obe strany. Ak na strane kritikov marxizmu nachádza Nový (väčšinou na nemeckom materiáli, no tým viac to platí napr. o francúzskej filozofii) tendencie „od odhalovania marxizmu s cieľom poprieť ho cez jeho pochopenie k dialógu“, na strane marxizmu vidí proces totálnej transformácie: marxistická filozofia sa otvára nielen dialógu s inými filozofiami, ale tým súčasne svojím vlastným dejinám a teoretickým možnostiam, immanentným v jej východiskách, v mnohostrannosti jej sústavy a kritických predpokladoch jej metódy. *Elena Városová*

K ZVEGINCEVOVMU CHÁPANIU VÝZNAMU ZNAKU

V novších semiotických zborníkoch Teoretické problémy aplikovanej lingvistiky¹ a Semiotika a východné jazyky² z filozofického hľadiska zaujmú najmä štúdie Zveginceva a Muryginovej v prvom zborníku, zredigovanom V. A. Zvegincevom, a štúdie skupiny okolo J. V. Roždestvenského, ktorý zredigoval druhý zborník. Z prvého zborníka si všimneme podrobnejšie iba štúdiu Zveginceva.

Štúdia V. A. Zveginceva Význam a chápanie z hľadiska stroja zaoberá sa úvahami o perspektívach mechanizácie, vylíčených elektronikmi-konštruktérmi USA ako obdobie, kedy sústava počítačich strojov si začne „uvedomovať“ svoju existenciu

a „nadobudne želanie“ zväčšiť svoje rozmery. Hoci treba také úvahy hodnotiť ako mystické, pripomína Zvegincev, že mechanizácia má svoju zákonitosť, ktorú treba skúmať, aby sa stroje nestali z pomocníkov nepriateľmi človeka.

Výklad témy svojej štúdie Zvegincev uvádza dvoma tézami o význame znaku. Podľa prvej tézy význam je závislý od znakovkej situácie, od komunikatívneho zámeru, podľa druhej je význam súčasťou znaku. Zvegincev dokladá, že obidve tézy

¹ *Teoretičeskije problemy prikladnoj lingvistiky*. Moskva 1965.

² *Semiotika i vostočnyje jazyki*. Moskva 1967.

sú vzájomne závislé; v príznakoch (napr. zvýšenie teploty tela je príznakom choroby) tvorí prvý jav akoby „plán výrazu“ a druhý „plán obsahu“, význam znaku. Zvegincev dodáva, že príznaky nie sú znakmi vo vlastnom zmysle, pretože v danom prípade chýba komunikatívny zámer, ktorý môže vzniknúť iba medzi subjektami. Ak medzi danými subjektami vznikne potreba komunikovať, musia použiť diskkrétne jednotky informácie, ktoré majú „významy“ aj vo vonkajšom „šate“ výrazu, robiacom významy dostupnými prijímateľovi. Tieto jednotky sú znaky s dvoma plánmi, rovinami. Hoci spojenie oboch plánov má ľubovoľnú povahu, táto ľubovoľnosť je obmedzená paradigmatickou a syntagmatickou znakov, čím sa v podstate označuje fakt, že „plán výrazu“ musí byť „diferencovaný“ a „organizovaný“ (musí mať slovník a gramatiku), aby mohol podávať zložité informácie. Význam sám osebe nemá tvar, či viditeľnosť, je nemateriálny. Aby sa stal prístupný vnímaniu, treba ho vteliť do znaku, pretože človek nie je usposobený preniknúť bezprostredne do významu. Skúsenosť nás teda presvedčuje, že prenášanie informácie mimo znaku nie je možné. Zvegincev jednako nepokladá v danej veci skúsenosť za dostačujúcu a pokladá za potrebné vychádzať zo Saussurovho teoretického rozlišovania jazyka a reči. Potom možno „význam“ pripísať iba reči, kým jazyku iba „hodnoty“. Potom platí, že iba reč môže mať komunikatívnu funkciu. Jazyk v tomto zmysle je systémom vzťahov, ktorých zväzky tvoria „hodnoty“, pričom hodnota sa tvorí naložením sústavy vzťahov, v každom jazyku osobitnej, na skutočnosť, alebo presnejšie — na sústavu pojmov, usilujúcich sa zobrazit štruktúru skutočnosti a predstavujúcu súhrn našich znalostí o nej. „Hodnota“ ako diskrétna jednotka sústavy vzťahov nemá tvar a je javom s „jedným plánom“. Prostredníctvom hodnôt, pretože sú to čisté vzťahy, prenos informácie nie je možný. Aby sme mohli použiť hodnoty pre komunikatívne ciele, treba ich pretvoriť na „výnamy“.

To dosahujeme pomocou vytvorenia znaku, t. j. prejavenia hodnoty v rovine dostupnej vnímaniu. Prejavením sa jednoplánová hodnota pretvorí na dvojpánový jav — plán výrazu a plán obsahu (význam). Súčasne sa tento jav ako reč stáva zložkou zložitejšej štruktúry sociálneho správania človeka a ako znak nadobúda vlastnosti semiotických systémov. Svojou dvojakou koreláciou sa rečový znak líši od iných druhov znakov.

Jazyk teda nie je semiotickou štruktúrou, ale sústavou „hodnôt“ a teda nemá paradigmaticky ani pragmatiky. Má jednako syntagmaticku, čo vyplýva z povahy sústavy vzťahov, vytvárajúcich jazykové hodnoty. Fonetika i fonológia sú podľa Zveginceva spojené s paradigmatickou rečového znaku.

Rečový znak sa od iných druhov znakov líši najmä množstvom svojich parametrov: okrem sémantiky a syntagmatiky má vzťah k paradigmaticke a vzhľadom k jeho korelácii ku štruktúre ľudského správania aj k pragmatike. Minimum podmienok na prejavenie uvedených parametrov rečového znaku možno (okrem parametru pragmatiky) splniť modelom rečovej činnosti dvoch komunikujúcich subjektov (ku vzniku parametru pragmatiky je potrebná spoločnosť subjektov). Ak by sme model dvoch komunikujúcich subjektov chápali ako prosto subjekty prijímajúce stimuly a konajúce reakcie, vylúčili by sme z rečového styku sémantiku a teda aj znaky v uvedenom zmysle tak, ako sa to pokúsil realizovať (neúspešne) behaviorizmus. Pokiaľ sa obmedzíme na skúmanie parametrov komunikatívneho procesu medzi dvoma subjektami (v behavioristickom zmysle), máme pred sebou komunikáciu, pripomínajúcu vzájomné pôsobenie dvoch mechanizmov, za aké pokladá práve behaviorizmus a reflexológia aj ľudské organizmy.

Tým je vlastne Zvegincevovo stanovisko k danej téme naznačené. Stroj je subjekt nespooločenský a je bez psychiky; človek sa teda musí znížiť na úroveň stroja, aby

ho stroj mohol pochopiť. Chápanie v takom vzťahu potom značí správne splnenie príkazov človeka-operátora v uzavretej sústave riadenia „človek-stroj“. Toto sa nezmenilo ani vtedy, keď význam zariadení riadenia v takej sústave pod názvom programovania stále rástol. K takému programovaniu sa používajú umelé jazyky, ktoré „transponujú sémantiku v syntagmatiku“. „To značí, že jednotky informácie nadobúdajú podobu diskretných štruktúr vzťahov, určených syntaktickými pravidlami“. V dôsledku toho sa podľa Zveginceva rečový znak rozkladá, nakoľko sa z neho odníma jedna z jeho konštruujúcich strán — „plán výrazu“ a tým sa stráca i význam ako rečový jav. Potom pre styk človeka so strojom zostávajú iba „hodnoty“. Zvegincev to formuluje aj tak, že v „rozhovore“ so strojom sme nútení operovať „čistými významami“, nezaťaženými materiálou. Zvegincev dokonca uvádza, že niektorí učitelia pripúšťajú možnosť vylúčenia stroja tak, že človek raz prehovorí v jazyku čistých významov. Technici vraj predpokladajú stav, keď stroje dokážu usudzovať operujúce symbolmi.

Svoju úvahu uzatvára Zvegincev presvedčením, že všetky uvedené možnosti mechanizácie nemia nič na fakte, že stroj „chápe“ a „myslí“ nie v pojmoch ako človek, ale v hodnotách, ktoré sú iba „mŕtvym odliatkom ľudských pojmov“.

Za týmto plauzibilným záverom Zveginceva možno pripojiť k jeho štúdiu niekoľko otáznikov. Vopred treba poznamenať, že vcelku sa Zvegincev zhoduje s teoretickými pozíciami Saussura, resp. štrukturalistickej semiotiky. Súhlasiť možno menovite s rozlíšením roviny jazyka (*langue*) od roviny reči (*parole*), s ponímaním znaku ako javu s dvoma plánmi, s pripustením konvencionálnej povahy vzťahu medzi plánom výrazu a plánom významu znaku, s chápaním jazyka ako sústavy čistých významov, s chápaním čistých významov ako nemateriálnych vzťahov a s kritikou behaviorizmu, najmä jeho redukcie subjektivity na reaktivitu.

Otázky mienime položiť za niekoľkými termínmi a vetami Zvegincevovej štúdie. Vychádzame pritom z náčrtov teórie jazykového znaku, vyslovených na erfurtskom sympóziu *Zeichen und System der Sprache* v r. 1959 a na liblickej konferencii r. 1960. Podľa tam naznačenej teórie jazyka treba pri analýze konvencionálnych znakov vychádzať z rozlišovania troch ontologicky odlišných rovín:¹ 1. roviny prírodnej skutočnosti neživej (teoretický základ: fyzika), 2. roviny duševnej (teoretický základ: všeobecná psychológia), 3. roviny spoločenskej (teoretický základ: sociológia). Jazyk ako sústava nástrojov dorozumievania je sústavou v rovine psychickej. Je to otvorená sústava na rozdiel od rečových výtvorov, ktoré sú sústavami zatvorenými. Povedané Humboldtovou terminológiou jazyk je energia, kým rečové dielo, produkt komunikácie je ergon.

Na rozdiel od Zveginceva pripisujeme jednotkám sústavy jazyka významy; sú to nemateriálne, relatívne ustálené stopy spoločenských zážitkov skutočnosti; nazdávame sa, že to môžu byť nielen pojmové útvary, ale aj útvary subjektívnych psychických stavov; ostatne medzi týmito a prvými sú jemné dialektické prechody. Na rozdiel od Zveginceva pod jazykovými hodnotami rozumieme jazykové formy, ustálené na tej istej rovine spoločenského vedomia ako jazykové významy. Nazdávame sa totiž, že nemateriálne, ideálne, nakoľko je dialektickým protikladom materiálneho, nikdy sa nemôže od materiálneho absolútne oddeliť (podklad materiálneho v danom prípade tvorí neurofyziológická materializácia sociálnej komunikatívnej interakcie).

¹ Presnejšie treba hovoriť o štyroch rovinách, ak vezmeme do úvahy rovinu subjektov. Výslovne sme túto rovinu formulovali v štúdií o teoretických otázkach psychológie (*Slovenský filozofický časopis* roč. XI. č. 4.). Potom rozlišujeme rovinu: 1. fyzikálnu (anorganickú), 2. biologickú (organickú), 3. psychologickú (duševnú) a 4. sociologickú (spoločenskú). V teórii jazyka podkladom pre rozlišovanie biologickej roviny sú subjekty dorozumievania.

Z tohto dôvodu pokladáme za zbytočné a neodôvodnené rozlišovať významy v parolovej rovine od „čistých významov“ v rovine langovej. Okrem toho, ak má fyziologický aparát subjektu vytvoriť fyzikálny útvar zprávy, musí ho mať preformovaný vo svojej osobnej psychike, pričom nástroje k tomu musí mať preformované vo vlastnom sociálnom povedomí. Psychika osobná, individuálna, resp. jej zvláštnosti, jedinečnosti jej obsahu sú predmetom, ktorý práve možno a má zmysel komunikovať. Preto zpráva, informácia, ktorú produkuje, vytvárame vo fyzikálnej rovine, pokiaľ podáva obsah individuálnej psychiky subjektu, má aj istý obsah, pravda, „poskladaný“ z významov jazyka. Obsah zprávy má teda objektívny spoločenský význam a má tiež objektívne materializovanú hodnotu. Jazyk v rovine spoločenského vedomia taký obsah nikdy nemá. Naproti tomu aj izolované elementy jazyka majú významy aj v rovine fyzikálnej, ak sú vypovedané, hoci nemajú obsah a sú prípadne nezmyselné (ak sú vypovedané s porušením syntaktických pravidiel). Nakoľko jazyk v rovine spoločenského vedomia je konvencionálna sústava nástrojov komunikácie (je mysliteľné neurčité množstvo takých sústav), individuálny subjekt zprávu o vlastnom psychickom obsahu vždy *skladá* z elementov langových; ak ovláda niekoľko sústav znakových, potom zprávu, utvorenú spravidla pomocou sústavy materinského jazyka môže do inej znakovkej sústavy *preložiť*. Prekladať do iného znakového systému možno jednodupňovito alebo viacstupňovito, buď iba výrazovú materiálnu stránku zprávy — takým prekladom je napr. písomný záznam výpovede, buď možno prekladať výrazovú i obsahovú, ideálnu stránku informácie — takým je každý preklad do sémanticky odlišnej sústavy.

Z povedaného vyplýva, že kladieme otázky za Zvegincevoým chápaním „hodnoty“ (v našej terminológii významy v rovine langovej) ako jednotky sústavy vzťahov, ktorá nemá tvar, je nemateriálna a ktorá sa na dvojplánový jav prevráti

iba „prejavením“. Predovšetkým, pod tvarom azda nemožno chápať nič iné ako sústavu vzťahov. Vzťahy, hoci sú nemateriálne, nikde nejestvujú izolovane od materiálnych vecí. Ak sa nemateriálna sústava „prejavením“ prevráti na niečo aj materiálne, potom „prejavenie“ bez bližšieho vymedzenia znie prinajmenej mystériózne. Že niet beztvarych významov, dokazuje medziiným matematika, ktorá je tiež sústavou čistých vzťahov, no tieto vzťahy jestvujú iba v šate tvarov matematických znakov. Ani racionálne uspokojivý pojem duchovného Boha mimo materiálneho vesmíru nemožno utvoriť.

Vyjdime z prípadu „prekladania“ iba materiálnej, výrazovej stránky zprávy. Prv než sa od hovoriaceho cez vzduch dostane formujúca energia do nášho ucha, môžeme ju usmerniť mechanicky alebo cez elektroakustické zariadenie na gramoplatňu, potom na magnetofónový pás a potom na filmový pás a takto zakonzervovanú môžeme v ľubovoľnom čase použiť na znovuvytvorenie pôvodnej zprávy, alebo na jej preloženie do písomného záznamu v prislúchajúcom jazyku. Na ideálnej stránke zprávy, na jej významoch a celkovom obsahu sa v žiadnom z jednotlivých etáp, či stupňov prekladu nezmení nič, hoci materiálna stránka zprávy z pôvodnej neurofyziologickej sféry sa mení na vzduch, vosk, umelú hmotu atď. Dokonca pomocou oscilografu môžeme vidieť, ako presne rovnaká krivka akustickej vlny prechádza aj cez elektronický prístroj, aká prechádza cez rýhu gramoplatne, zanechávajúc po sebe stopu svojho časového priebehu. Bez materiálnej stránky ideálny obsah zprávy nemožno ani utvoriť, ani konzervovať ani preložiť. Ako by bolo možné docieľiť preklad aj ideálnej stránky zprávy, teda kvalitatívnu premenu jej obsahu bez materiálnych výrazov rovnako originálnej ako preloženej zprávy? To naskutku nie je možné ani pri takých dômyselných strojach, ako sú elektronické počítače. V programe pre taký počítač musíme previesť modely transformácie významov, modely spôsobov, ako sa sémantické polia jednej

znakovej sústavy kryjú, krížia, resp. približne podobajú sémantickým poliam inej znakovej sústavy. Bez materiálnych tabuliek, dierových štítkov, elektronických logických obvodov ani stroj (ktorý je tiež čosi materiálne) nijaký obsah zprávy nespája.

Z povedaného vyplýva, že stroj v sku-

točnosti ani nechápe, ani neprekladá „čisté významy“, ani netransformuje sémantiku v syntagmatiku. Skôr takú transformáciu sme nútení vykonať my kvôli stroju, aby sme mohli využiť výhody jeho bleskurýchlej operatívosti.

Bohumil Valehrach

MEZILIDSKÉ VZTAHY — PROBLÉM NAŠÍ DOBY

Vztahy medzi ľuďmi byly problémom praxe i teorie už od začiatku ľudských spoločností, všetka odborná filozofie se jimi rovněž zabýva po celou dobu své dosavadní existence. Jak to tedy přijde, že se stávají aktuální otázkou dnešní sociologie a filozofie? Odpověď nám pomůže najít kniha *Mezilidské vztahy*, kterou napsal doc. Dr. Karel Mácha. Kniha je to náročná, vyžaduje pozorné čtení. Je však po dvou stránkách pozoruhodná.

Především je podrobnou informací o filozofických a sociologických pracích zabývajících se teorií (autor by spíš řekl: vědou) o lidských vztazích. Přímou se zabývá Mácha 16 autory, z nichž uvádím jen Galbraitha, Arona, Druckera, Schumpetera a Riesmana. Máchův výklad je velmi pozorný, jeho kritiky stručné a při tom taktické. Máchova kniha je pozoruhodná i obsahem. Pokládám ji za nekompromisní boj o individuum, o lidskou osobnost. Při tom je to boj důmyslně vedený: Mácha sám *expressis verbis* nebojuje, nepropaguje individualismus, nechává působit věc samu. Výklad autorů zabývajících se mezilidskými vztahy ukazuje, že i v zahraničí je jakési znepokojení nad rostoucí bezmocností jednotlivce v dnešní tak technické civilizaci. Jakoby se stala lidská osobnost krizí dnešní doby. Z přímo interpretovaných 16 autorů není ani jeden, který by se výslovně a nerozpačitě postavil na stanovisko naprosté autority Státu (Společnosti) a vyžadoval by bezvýhradné poslušství a poddanství individua, jak je tomu zčásti ve filozofii Hegela nebo u Marxe (srov.

these o Feouerbachovi, č. 6, „Individuum je souhrnem společenských poměrů). Ovšem z výkladů Máchových také vidíme skryté tendence. Je předností Máchovou, že to bez výslovného upozorňování umožňuje vidět: někteří autoři totiž mluví sice o osobnosti velmi uznale, v zápětí však redukuje individuum na produkt společnosti a je po individuu. Je ku podivu, jak lidé neuznávají věc tak evidentní, jako je sama viditelná existence individua, ale rádi se opájejí jakoukoliv filozofií dějin nebo americkou sociologií. Ať už individuum sebevíc podléhá vlivům okolí, společenských faktorů, zejména faktoru ekonomickému, přece jen nějak existuje. Faktorové sociologové pro samé vlivy činí z osobnosti jen jakousi pasivní, stínovou existenci, která je ustavičně jen postrkována nějakými faktory a sama není schopna ze sebe něco vydat, něco poznat a troufat si své mínění také vyjádřit.

Věda o lidských vztazích, resp. integrální antropologie, která tvoří předmět Máchovy knihy, je sama o sobě obranou individuální osobnosti proti hrozícímu růstu nátlaku na individuum zvenčí, zejména nátlaků ekonomických. Technický pokrok způsobuje velkou koncentrací podniků, t. j. ekonomického rozhodování a tím i rozhodování politického a likviduje neústupně podniky střední velikosti, které byly dříve vydatnými zdroji iniciativy a rozmanitosti ve společenském životě.

Přestože uznávám hodnotu Máchova spisu, přece jen mám dvě připomínky.

První je sám předmět vědy o lidských